

A HATÁROK LÉGIESÍTÉSE FELÉ II.

JUHÁSZ ERZSÉBET

A hatvanas évek elejétől kezdve Patarcsics Gábor, János fia egyre sürgetőbb leveleket küldött Szabadkára Endrének, Patarcsics Miklós fiának, hogy mielőbb látogassanak el Pozsonyba. János, Gábor édesapja súlyos beteg, és utolsó kívánsága, hogy találkozzon Endrével, ha már bátyjával ezt az alkalmat nem adta meg a jó isten.

Endrét minden hosszabb utazás akaratlanul is hadifogságának meghurcoltatásaira emlékeztette. Csak húga, Cili sejtette, milyen mélységes belső vívódás húzódik meg bátyja folyamatos halogatásai mögött. Nem hivatkozott örökös elfoglaltságaira, pontosan érezte, hogy ez hamis, sőt becstelen dolog lett volna, de nem is emlegette az esedékes utazást. Cili pontosan tudta, hogy Endre nem képes megfeledkezni arról, hogy ezzel az utazással apja emlékének tartozik, hogy soha nem tudna lelkiismeretével számot vetni, ha nem szánná rá magát. Oroszországi hadifogságának éve folyamán számtalanszor érezte úgy, hogy sohasem fogja már viszontlátni szülővárosát, s hogy mégis hazakerült, s itt teszi a dolgát, a kegyelem állapotaként élte meg szinte naponta. A lelki üdvösségénél is jobban ragaszkodott Szabadkához. Csak Ella kedvéért utazott el egyetlenegyszer a tengerre, egyébként csak hivatalból hagyta el a várost. Ha olykor Újvidékre vagy netán Belgrádba kellett utaznia, még aznap hazautazott, még abban az esetben is, ha másnap úgyszintén Újvidéken vagy Belgrádban volt hivatali teendője. Másfelől viszont nagyon is el tudta képzelni nagybátyja állapotát, noha őt magát sohasem látta. Belső vívódásait az tette oly gyötrelmessé, hogy akarata és szándéka ellenére

olyan emlékei elevenedtek meg megboldogult apjával kapcsolatban, amelyeket annak idején meg sem jegyzett. Sztoikus nyugalommal vette tudomásul apja furcsa képzelődéseit és szorongásait. Igyekezett megnyugtatóni, de sohasem akart s nem is tudott volna eltöprengni azokon a jeleneteken, amelyek most egyszeriben hihetetlen elevenességgel és részletező élességgel elevenedtek meg benne. Az emlékezés útjai valóban kiszámíthatatlanok, s Endrében mind sűrűbben valóságos emlékéradás játszódott le. Maga előtt látta a szoba félhomályát, ahogy ül megszokott foteljében, mellette a dohányzóasztalka, rajta egy üveg vörösbor megszokott talpas poharával. Apja is hallgatag volt, akárcsak ő. Rendszerint estefelé kezdett borozgatni. S ettől kezdve végképp nem igényelte többé, hogy bárki is szóljon hozzá, vagy hogy bárkinek is mondjon valamit. Nyilván azért raktározódtak el öntudatlanul is Endre emlékezetében azok az esetek, amikor mégiscsak megszólalt. Valamit ki kellett hoznia a szobájából, halkán nyitott be, abban a hitben, hogy apja tudomást sem vesz majd róla. S amint benyitott, apja valami váratlan öröm hatására felugrott, s kitárt karokkal indult felé: – János! – kiáltotta boldog felindultsággal, aztán megtorpant, egész teste elernyed, össze-ment. Fejét lehajtva motyogta fakó hangon maga elé, enyhe nehezteléssel: – János, János! – Endre odament hozzá, és gyengéden átkarolva a vállát, visszavezette foteljéhez: – Jól van, édestata, jól van. – Most arra is pontosan emlékezett, hogy hányszor hallotta a másik szobából apja nyöszörgésbe fulladó rimánkodását: János! János! S amikor bement hozzá, hogy megnyugtassa, apja semmibe révedő tekintettel suttozta: – Itt vagyok a Rogina baráiban, egyedül nem tudok kitalálni, hiába szölongatom Jánost, hogy húzzon ki innen, nincs sehol vagy nem hallja . . . Nem is csoda, a Rogina barát rég betemették. Ott van a Mária Valéria-park alatt. Réges-rég betemették.

Végül is Cili érzett rá arra, hogy Endre valóban nem tudja tovább halogatni az utazást. – Szombaton indulunk, jó? – mondta ki a végszót. Endre megkönnyebbülten bólintott. Ő döntött afelől is, hogy Emit és Emilt is magukkal viszik. Hogy mi minden játszódott le e látogatás alkalmával, arról Emi és Emil valójában csak jó húsz évvel később szereztek tudomást Cilitől. Annyira más volt az, amit ők láttak és tapasztaltak 1964 nyarán Pozsonyban, mint Endre és Cili élményei, benyomásai, mintha nem is ugyanakkor és ugyanoda látogattak volna el valamennyien. Endre és Cili Pozsonyba szakadt nagybátyjuk család-

járól az apjuknak írt levelekből elég sok mindent tudtak. Apjuk mintha e levelek alapján akarta volna nemcsak fenntartani, de övéi számára is megerősíteni a rokoni szálakat. János leveleit rendszeresen felolvasta családjának. Ilyen alkalmakkor mindig ünnepélyes volt, ám sohasem mert felnézni egy-egy levél sorai közül, amit ki-ki a családból Miklós furcsaságai közé sorolt. Évtized múltán döbrentek rá gyerekei, hogy apjuk pontosan tudta: felesége önfegyelemből, gyerekei esetleg szeretetteli szánalomból hallgatják végig, de mindhárman alig várják, hogy a felolvasása befejeződjék végre. Sose fordult meg a fejében, hogy egyszer, sok-sok évvel azután, hogy ő már nem lesz az élők sorában, gyerekei egyre közelebb kerülnek hozzá, s hogy leendő unokái úgy próbálják elviselhetővé tenni saját magányosságukat, hogy önmegerősítő családi hagyományként újra meg újra kitalálják távoli, sosem látott nagyapjukat. E levelekből tudta meg Cili és Endre, hogy Otterbein Kálmán apja az Apponyi grófok kulcsára volt a lengyeli kastélyban, ősei pozsonyi német szőlőművesek. Tizenhárom éves korában kovácsinas, ám egy véletlen folytán fény derült eszességére, s Apponyi Sándor saját költségén a pozsonyi líceumba küldte fel. Pozsonyban a németül beszélő kisfiút komáromi gyerekekkel együtt helyezték el egy Konvent utcai kvártélyon. Apponyi Sándor aranyai, a pozsonyi líceum, a komáromi kisfiúk, kedves ifjúkori írójának, Jókai Mórnak világa, tanárainak patronáló gondoskodása nevelték észrevétlenül, lassan, természetesen magyarrá azokban az esztendőkből, amidőn körülötte ugyanilyen észrevétlenül és lassan változott meg Pozsony is. Megkezdte vándorútját az értelmiségi pályán Pozsonyban és Budapesten, a magyar emlékek, történelem és szellemi fejlődés két gócpontjában. Mindez a természetes nehézkedés erejével határozta meg egyénisége kialakulását. Anyagi támogatást, műveltséget, humanitást, barátságot kapott magyar környezetétől. Szellem, szeretet, emberség, türelem nevelték magyar polgárrá. Egy ízben magához hívatta az akkoriban magyar tannyelvű evangélikus líceum félelmetes tekintélyű német igazgatója, Michaelis, s négy szemközti beszélgetésben zord modorban figyelmeztette, hogy német származású és anyanyelvű, vonja le tehát a következményeket, és viselkedjék ennek megfelelően. Ez a szerencsétlenül bizalmaskodó, a faji szolidaritás kötelékei felől érdeklődő, erőszakos, zord és idegen beavatkozás, persze, épp ellentétes irányban hatott. Tudatossá tette Otterbein Kálmán magatartását, mely a kétnyelvű ember ironikus távlatából, mindennemű

fanatizmustól iszonyodva, türelmesen szemlélte az emberek hovatartozásának kérdését.

Patarcsics János Kálmántól tanulta meg mindezt, életre szóló példát és önmegerősítést kapva általa a maga számára mind kétnyelvűsége, mind magyarsága tekintetében. A honvágy érzervekkel le nem küzdhető ostromain túl talán mindenekelőtt azért vágyott vissza Szabadkára, hogy az Otterbein Kálmántól tanultakat bátyjával, Miklóssal az élőszó erejével és közvetlenségével valóban megoszthassa. János pontosan tudta, hogy Miklós soha életében nem tudta felszámolni belső bizonytalanságát. Minden hazagondolásakor ez sajgott benne a legcsillapíthatatlanabbul. S mindez gyógyíthatatlan göcként lappangott benne hosszú évekkel Miklós halálát követően is. – „Nem tudtam tőle elbúcsúzni” – mondotta önmarcangolóan. Mintha az, hogy 1914-től Miklós 1944-ben bekövetkezett haláláig kerek harminc éven át egyetlenegyszer sem találkoztak – csak amolyan mellékes körülmény, egyszerű pech lett volna csupán. Cili és Endre azt is apjuktól tudták meg annak idején, hogy az erőszakos határmegvonás a szlovák nemzeti felszabadulással egy időben olyan színmagyar és nagyrészt ősi településeket csatolt Csehszlovákia testéhez, mint a Csallóköz, a Mátyusföld, a Palócföld vagy a Tiszahát egy része, s olyan magyar jellegű és nehézségű városok sorsa felől határozott a lakosság megkérdezése nélkül, mint Kassa, Komárom, Érsekújvár, Léva, Losonc, Ipolyság, Rimaszombat, Munkács vagy Beregszász. A német–magyar többségű Pozsony, Magyarország egykori fővárosa, rendi országgyűléseinek székhelye, a magyar királyok koronázóvárosa Bratislava névvel a szlovák tartomány fővárosává neveztetett ki.

Amikor apjuk öccse, Patarcsics János Pozsonyban letelepedett, az új fővárosnak magyar–német többsége volt, mintegy húszszázalékos szlovák kisebbséggel. János Kálmánnal együtt látta e helyzet teljes abszurdumát, ám magától értetődően Szabadkáért vérzett a szíve megannyiszor beleborzadva abba az aljasságba, ahogyan megszervezték, hogy a szabadkaiak népszavazással döntsenek, hogy az újonnan alakult SZHSZ Királyság kötelékébe kívánnak tartozni. A megfélemlítés eszközeit találhatta, és rettenetesen féltette bátyját, aki mindig is jobban rászorult a gyámolításra, mint ő. S akit egyre inkább az öccsének érzett, minthogy alaptermészetükből eredően így alakult ki egymáshoz való viszonyuk, így cserélődtek fel szerepeik. János igyekezett osztozni Kálmánnal abban a súlyos veszteségérzetében, amelyben mély depresszió fogta el,

amikor a „prebrat” utáni időkből napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra látnia kellett a magyar hivatalnoki kar nagy részének önkéntes jogfeladását, az új körülményekhez való alkalmazkodás patrióta indoklású megtagadását, s a nyomában következő exodust. Ennek a végzetes hatású önkéntes kivonulásnak keretében javarészt a magyar középosztályhoz tartozó embereknek százezret jóval meghaladó száma hagyta el Szlovákia területét. Kálmán se, senki sem tudta, mennyi lehetett a kivonulók száma. Ez csak azon volt lemérhető, hogy helyüket ugyanennyi, illetve ennél is számosabb, városba költöző szlovák foglalta el. Így változott meg közel negyedmillió lélekkel az 1918-as etnikai színvonal rövid néhány esztendő múltával. Megkezdődött a magyar kisebbség folyamatos zsugorodásának, a volt magyar vagy többségében magyar felvidéki városok nemzetiségi színváltásának folyamata, a vidékről városba irányuló modern népvándorlás kora.

Kálmán pontosan látta e történéseket. Azt is, hogy e változás üteme jóval gyorsabb, mint amilyenel egykor a magyar elem szötte át annyira-amennyire az ország német jellegű városait. Másfél évtized múltán az egykori koronázóvárosban a magyar ajkú lakosság száma már nem érte el a magyar nyelv hivatalos használatához szükséges húsz százalékot. Mindennek ellenére Kálmán és családja elsősorban pozsonyi volt, s ezt a kötődést nem befolyásolhatta még az a sorsfordító körülmény sem, hogy országhatárokkal választották le az anyaországtól, s az sem, hogy a város etnikai összetétele alaposan megváltozott. Otterbein Kálmán 1920-ban folytatta orvosi magánpraxisát, és János, még mielőtt feleségül vette volna Esztert, Kálmán lányát, társult hozzá. Eszterrel való találkozására döntötte el végképp a sorsát. Azt, hogy Pozsonyban marad, nem tér vissza Szabadkára. A családi emlékezet elevenen őrizte mindkét részről Patarcsics Miklós és János különös kapcsolatát, azt, hogy az első világháború egyszer s mindenkorra elválasztotta őket egymástól, a másodikba pedig Miklós belepesztult, így már a másvilág is közénk ékelődött végső mezsgyéként, mindennek ellenére János megtört öregemberként, számos gyógyíthatatlan betegséggel testében és lelkében egyre inkább már csak bátyjával foglalkozott gondolatban. Nem is magamagával, hanem vele folytatott belső párbeszédet. Cilinek, Eszternek és Gábor feleségének, Annának volt köszönhető, hogy minderre fény derült, mielőtt Endre belépett volna nagybátyja szobájába. Oly magától értetődő természetességgel tárult fel a két, egymást sem ismerő, de

Miklós és János révén mégis oly eltéphetetlen kötelékkel egybefűzött család sorsa, amelyet csak nők képesek megteremteni. Eszter és Anna részletesen elmondták, hogy János súlyos szívbeteg, emellett erős depressziók vesznek rajta erőt időről időre. Ilyenkor különös révületbe esik, s úgy tűnik, megzavarodott az elméje. Mindig Miklóst hívogatja. Anna mesélte el, hogy fogalmuk sincs, mi lehet az a Rogina bara. Apósa ugyanis nagyon sokszor azt képzeli, hogy ő ott van a Rogina barában. – Miklós! Miklós! – nyöszörög rekedten, a végső kétségbeeséssel alig hallhatóan: Miklós! Miklós! Itt vagyok a Rogina barában! Segíts! Nem tudok kitalálni innen . . . – És ami még furcsább, rendszerint azzal fejeződik be ez a kétségbeesett hívogatás, hogy apósa, mint aki révületében egyszeriben magához tér, fakó, de higgadt hangnemben hozzáfűzi: – Nem is csoda. A Rogina barát rég betemették. Ott van a Mária Valéria-park alatt. Réges-rég betemették. – Olyan hangon mondja mindezt, mint aki minden e világi eséllyel leszámolt, csak nem találta meg hozzá a megfelelő szavakat . . . Mint aki pontosan tudja, mennyire nem a szavakon múlnak – fűzte még hozzá elgondolkodva Anna. Endre és Cili azonban tudták, hogy kevés embernek adatik meg az életben, hogy ennyire megtalálja a megfelelő szavakat. Olyan szavakat, amelyek egymással rímelő párbeszéddé szervesülnek abban a két személyben, akik között a tényleges párbeszéd mindennapi valóságban fél évszázada kényszerűen félbeszakadt.

Emi tizenhét éves volt e pozsonyi látogatás alkalmával. Számára ez a korszak a nagy lobogások, lelkesedések és a megvető elutasítások időszaka volt. Az utazást megelőzően éppen az utóbbi érzések tetőztek benne. Megvetette osztálytársait, tanárait, eltávolodott legjobb barát-nőjétől, kibírhatalannak tartotta fiúismerőseit, hogy aztán hirtelen szökelléssel Pozsonyban minden az ellenkezőjébe forduljon át benne. Elragadónak tartotta Esztert és Jánost, Gábort és Laurát, a világ leg-szebb városának Pozsonyt, és mindenekfelett a legrokonszenvesebb és legszeretettelőbb lénynek másod-unokatestvérét – Patarcsics Gábor és Anna fiát –, Zoltánt. Hamvas fiatal lánysága minden túlzási hajlama talált méltó tárgyára a pozsonyi rokonokban. Eminek mindedig nem sok fogalma volt a rokoni összetartozás érzéséről. Anyja halálát csak évekkel később élte meg a kamaszkori árvaság és általános szeretetlenség nagy fájdalomként, azt viszont, hogy nagynénjével, Cilivel minden gondját-baját megoszthatja, hogy neki köszönhetően mennyi szeretet

és törődés veszi körül – ez idő tájt –, szinte észre sem vette, úgy élte meg a pozsonyi Patarcsicsokkal való találkozást, mintha tizennyolc évi árvaság után most talált volna rá családjára, egy ámulatba ejtően tökéletes családra, amely még a legmesésőbb álmokat is túlszárnyalja. Zoltánnal pillanatok alatt úgy összebarátkoztak, hogy ott-tartózkodásuk alatt mindenhova együtt mentek. Zoltán akkor fejezte be a prágai képzőművészeti akadémia első évét, festőnek készült, tele világmegváltó gondolatokkal. Emi feltétlen csodálattal hallgatta Zoltán minden szavát, vele szárnyalt az ifjúkori megiramodások hamisra festett egeibe, s amikor Emil a köztük lévő korkülönbség minden fölényével a fülük hallatára odaszólt Cilinek, hogy nézd, két hólyag, Emi tüntetően elfordította fejét, s nem is szólt hozzá többé egy árva szót sem egész ott-tartózkodásuk ideje alatt. Emi, Zoltán és Márton eljártak a Duna-uszodába, a Ligetbe. Nagyokat sétáltak a Duna-sétány árnyas jegenyéi alatt, felmentek a várdombra, felsétáltak a barlangkápolnáig. Rendszeresen körbesétálták a Dóm teret (Námestie 4. aprila), s kötelezően megálltak egy kicsit a Roland-kútnál. Majd felmásktak a Mihály-kapu erkélyére, ahonnan annak idején János igyekezett megismerni és megszeretni a várost, mondogatván, hogy itt úgy érzi, ha bensőleg nem is, de legalább külsőleg a „helyzet magaslatán” van. Néhai toronyőrök ivadékának tekintve magát, akik valaha innen „kiáltottak meg” egy-egy új esztendő – ő viszont itt beszélte meg magamagával az idő múlását, mely szinte nem is az időben, hanem a térbeli távolságban nyilvánult meg számára, s a szabadkai gyermek- s ifjúkori szintértől, a szülőföldtől való távollétben számolódott. Csak évtizedekkel később, amikor már rég nem járt fel a Mihály-kapu erkélyére, rémlett fel benne, hogy talán öntudatlanul is azért szerette meg ezt a helyet, mert még gyerekkorából emlékezett egy Mihály-kapuról készített rajzra, illetőleg Pozsony számára ezt a rajzolt kaput jelentette, s ekkor döbbsent rá, hogy a megotthonosodás küzdelmes éveiben intíme magamagát is rajzoltnak, nem pedig valóságosnak érezte, apró karcolásnak egy rajzolt levelezőlap vonalainak együttesében.

De legfőképpen kiskocsmákban üldögéltek, és a hely szelleméhez illő szeszes italokat fogyasztották. Már első alkalommal társult hozzájuk Zoltán legjobb barátja, Wolker Márton, akivel együtt jártak a prágai akadémiaúra. Márton szlováknak, németnek és magyarnak vallotta magát, Zoltán pedig még büszkébben magyarnak, bunyevácnak, németnek és szlováknak. Ezen hatalmasakat lehetett nevetni. Emit azzal ugratták,

hogy ismerje be, csörgedezik benne szerb vér is, meg persze török, „ha alaposabban visszaszámlálunk”. Emi állandó túlsrófoltsága magától éretlődően abban érte el a maga tetőfokát, hogy szerelmes lett Mártonba. Mindez olyan hirtelenséggel játszódott le, hogy szinte nem is érkezett tudomásul venni. Alig hogy reggel felkeltek, Márton máris ott volt Zoltánéknál, s az esti kocsmázások után hazakísérte őket, sőt nemegyszer hajnalig beszélgettek hármásban a „cselédszobában”. Emi is, Márton is mindent elkövetett, hogy megérintse a másikat. Márton folyton átkarolta Emit, megsimogatta a kezét vagy az arcát, s bámulták egymást téren és időn kívüli önfeledtséggel. Annyira történőben volt ez a bontakozó szerelem, hogy csak átélni lehetett, teljes mélységében tudomásul venni, átérezni nem. Erre csak az utolsó napon lehetett gondolni, kapkodva, lépten-nyomon elhárítva maguktól azt, hogy másnap már nem találkoznak. Hogy alig-alig a bennük torlódó súlyos sejtetemre, amely szerint e szerelem arra kárhoztatott, hogy magányosan érje el a maga tetőfokát, magányosan tomboljon s csillapuljon el. Hónapokig leveleztek Emi hazatérte után, aztán elmaradtak a levelek, nem volt semmi tényleges alapja egy esetleges újabb találkozásnak. Emi azonban évtizedek múltán is a legesztelenebb szárnyalások és a legmélyebb zuhanások élményeként emlékezett az egészre, s nemegyszer döbbsent rá későbbi szerelmei során, hogy azok csak árnyékai ennek az egyetlenegynek.

Míg a fiatalok a jelen idő vitrinében égtek, s egy virtuális jövő idő igézetében, addig az idősebbek keresztül-kasul bebarangolták beszélgetéseik során az elmúlt ötven esztendő. Eszteren előrehaladott kora ellenére is látszott, hogy mindig határozott volt, találékony és szívós. Francia–magyar szakos tanárnő volt a Klarisszák utcai gimnáziumban. Fia, Gábor szerint anyja lelkiereje mindig mindenkiét felülmúlta. Jutott belőle mindannyiunknak még a legnehezebb időkben is, anélkül, hogy észrevettük volna. Apa sohasem tudott volna visszatérni Szabadkára, hiába érzett s érez a mai napig is honvágyat; anya nélkül egyszerűen nem lehetett volna önmaga. Anya sohasem tudta volna elhagyni Pozsonyt, pedig ez a csökönös ragaszkodása majdnem mindannyiunk életébe került. Nem tudom már, hogy én nagyapám és anyám hatására vagy már gyerekfejjel is így gondolkodtam, de teljes mértékben azonosultam az ő döntésükkel. – A legnehezebb idők 1938 októberében kezdődtek – mesélte Eszter – lassan, tűnődve –, álomnak tűnő öröm és

szorongás között vacilláltunk heteken át: Ha a város határa a somorjai mezőkkel mégis megnyílna Pest felé! Tájak, könyvek, emberek, városok jöttek felénk, nyájasan szabad özönlésben, hogy (ország)hányatott életünk furcsa sebeit, traumáit gyógyítsák. A kettős életét, a száműzöttséget, a leszorítottságot, hogy levegyék rólunk a terhet, melyet viselni már nem bírunk . . . Mégis volt e reményteljes várakozásban és vágyakozásban valami mélységes szomorúság is, mert az is újra meg újra eszünkbe ötlött, hogy az emberek, a környezet, az eszmények, emberi és társadalmi meghatározottságunk, mely az elmúlt húsz év során kialakult bennünk és körülöttünk s a tőle elválaszthatatlan neurózisunk is, egyszóval minden, ami a külső és belső tájat jelenti: modor, fellépés, hanghordozás és fogalmak, emlékek, sebek és élmények, holnap talán értéküket veszítik. Mint akik húsz éven át hiába tanulták meg – keserves tapasztalatok árán – mindazt, ami nemcsak pusztá lét volt, de valamiféle forma és tartalom is hozzá. Nem is a döntést, miszerint az új határ a városon kívül fog húzódni, nem is azt volt a legnehezebb tudomásul venni (azon csak zokogni lehetett), hanem amikor az elkövetkező néhány napban megindult a távozó diákok háromszázas tengere. A hétszázból egyszerűen háromszázan távoztak a visszacsatolt területekre, és sietni kellett, mert a határ két-három napon belül lezárul. Háromszáz gyerekkal fogtam kezét. Búcsúzni nem volt idő, csak a kézszorítás maradt, és a zavart, sírás és nevetés között ingadozó arcok. Talán még ennél is megrendítőbb volt látni az itt maradottak összetörtségét. December elején kaptam meg az elbocsátásomat a gimnáziumban. Írásban értesítettek, hogy a távozó diákokkal felesleges lettem én is.

Apám és János éjt nappallá téve dolgoztak. Alig találkoztunk. Minél többet dolgoztak, annál jobban feltűnt, milyen rohamosan szegényedünk mégis. Két szóba sűrítettek mindent: horror vacui. Ha kicsit hosszabban üldögéltek ebéd vagy vacsora után, egyiküknek bizonyosan eszébe jutott, hogy máris sarkukban az irtózás az űrtől, s csak annyit mondott a másiknak: horror vacui – s máris fölkeltek, s mentek a rendelőbe. Legtöbbször elég volt összenézniük, s máris indultak. Mindannyiunkat fojtogatott az irtózás az űrtől, csak nekem erre több időm jutott – bár sokat dolgoztam magam is. Amellett, hogy elláttam a háztartást, francia és német nyelvleckéket adtam úgyszólván ingyen, de nem számított. Csinálnom kellett valamit. Apámmal együtt másodszer értem meg, hogy megváltoztatták az országhatárokat. S noha mi nem kerültünk bele a

visszacsatolt zónába, az életünk újra gyökeresen megváltozott. Most úgy tűnt, Pozsony sokkal de sokkal távolabbra került az anyaországtól, mint eddig bármikor. A legszörnyűbb ezekben a hónapokban mégis az volt, hogy naponta hallottuk, ki mindenki költözött el közelebbi vagy távolabbi ismerőseink közül. Egy-egy ilyen hírt nehezen lehetett megemésztetni. Természetesnek tartottuk, hogy még közeli barátaink sem hozzák tudomásunkra eltávozási szándékukat. Nem lehet ilyen körülmények közt búcsúzkodni. S magyarázkodni sem. Nem lehet meggyőzően megindokolni a távozás okait azoknak, akik maradnak. Mégis tudathasadt volt ez az egész. Benyitsz egy ismerős kapun, ahová történetesen kisgyerekkorod óta rendszeresen, s látod, hogy üres minden. Vagy szembetalálsz magad egy vadidegennel, aki úgy néz rád, mintha megtévelyodtál volna, s körülötte már belakva az egész ház, s amikor eszedbe villan az ismerős függönyök mintája, egy kerti szék díszpárnájának színe, vagy odébb egy hinta, amelyen te hintáztál valamikor, egy pillanatra az a súlyos, kibírhatatlan érzésed támad, hogy mindaz, amire emlékezni vélsz, csak kitalálsz, mert nem emlékszel, egyre s mindenkorra elfelejtetted önmagadat. S amikor magadhoz térsz, elfog a szégyen: tehetetlennek, gyámoltalannak érzed magad. S ez a szégyen nem válthat át büszkeségbe, elégedettségbe, hogy lám, a gyávák menekülnek a süllyedő hajóról, te viszont mégiscsak különb vagy: helyállsz azon a poszton, ahová sorsod rendelt. Effajta érzés nem kárpótolhat, pontosan tudod, valóban süllyedő hajó az, ahol vagy, nincs kiért, nincs miért helyállnod többé. Horror vacui. Rettegés az úrtól, rettegés a jövőtől. Mindenki, aki elment, hiányzik. Még azok is, akiket nagyon nem szívesen láttunk azelőtt. Mi értelme már amit utolsó reményként vallottunk. „Ha lealáznak és megvetnek, ott tegyék, ahol értelme van, hogy vállaljam.” Van-e, lehet-e még itt ez az ott?

János nem másodszori honvesztésként élte meg a határok újbóli átrendezését, mint felesége és apósa, hanem valahogy úgy, hogy újból kihúzták lába alól a talajt. Kis híján húsz éve élt Pozsonyban, s még ekkor sem érezte igazán hazájának se a várost, se az országot, de Eszternek és Kálmánnak, meg persze fiának, Gábornak köszönhetően kezdett megothonosodni. Úgy érezte, végképp beigazolódott, hogy az ő sorsa a számkivetettség. „Nem lehet véletlen, hogy minden ennyire ismétlődik.” Mire beleringatta magát abba az illúzióba, hogy biztos talaj van a lába alatt, rendre bekövetkezik a földcsuszamlás. Ő is úgy érezte,

hogy Pozsony távolabb került, csak e távolodást nem az anyaországhoz, hanem Szabadkához s mindenekelőtt Miklóshoz viszonyította. Méretlenül vágyott a bátyja után, s egy esetleges találkozás esélyének vesztét siratta könnytelenül, tágra meredt szemmel nézve álmatlan éjszakáinak sötétjébe. Ha tudták volna valaha, hány földcsuszamlás rendíti még meg őket, hánszor válik romhalmazzá mindaz, amiben éltek, ha nem is otthon, de otthonosan, mégis!

Endrét éveken át, sőt minden valószínűség szerint halála órájáig kísértette pozsonyi nagybátyjával való első s egyben utolsó találkozása. Amikor belépett szobájába, minden visszafogottsága, fegyelmezettsége ellenére elhatalmasodott rajta az a képtelen érzés, hogy húsz éve halott apja ül a fotelben. Mintha még ugyanazt az öltönyt is viselné, mint néhai apja, mintha fél évszázad materializálódott volna gomolygó ködfátyollá a szeme előtt e pillanatban, s ezen át látná nagybátyja ellágyult tekintetét, amely – pontosan érzi – nem rá szegeződik, hanem feje fölött valami imaginárius távolba, mégis fölkel, s tárt karokkal indul felé alig hallható rekedt hangon suttogva: Miklós! Miklós! S mire ölekezésükből bontakozva megpillantja arcát, már egy szeretetteljes tekintet pásztázza végig tetőtől talpig: Édes fiam – motyogja, s ügyetlenül, még egyszer magához öleli. Endre azonban minden belső ellenállása ellenére újra meg újra maga előtt látja nagybátyját, aki rég halott bátyja felé botladozik: a tér és idő földcsuszamlásai folytán maga alá temettetett személy és hely felé. „Itt vagyok a Rogina baráiban, egyedül nem tudok kitalálni.”

Örvénylően visszhangzik benne egy sem térben, sem időben össze nem egyeztethető, mégis pontos, összerímelő párhuzamos monológ: itt vagyok a Rogina baráiban, egyedül nem tudok kitalálni. Egyetlen örökségként benne csendül össze ez a más térben és más időben felhangzó párhuzamos monológ, s elborzadva érzi ilyenkor, hogy maga is süllyed, egyre süllyed, már benne áll a Rogina baráiban, ahonnan nem lehet egyedül kitalálni.